

Józef Baniak

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Nieobowiązkowe praktyki religijne licealistów w Kaliszu i studentów w Poznaniu¹

STRESZCZENIE Artykuł jest kontynuacją analiz praktyk religijnych licealistów i studentów zawartych w „Opuscula Sociologica” 2016, nr 1. Autor skupia się na analizie deklaracji badanej młodzieży dotyczących uczestnictwa w nieobowiązkowych praktykach religijnych (w modlitwie indywidualnej, nabożeństwach religijnych, spowiedzi i komunii w różnych terminach, mszy w dni powszednie). Ukazuje także indeksację wybranych praktyk religijnych oraz uwarunkowania gotowości respondentów do udziału w praktykach. Podstawę tych analiz stanowią wyniki badań socjologicznych zrealizowanych przez autora w 2011 roku wśród licealistów w Kaliszu (456) i studentów w Poznaniu (426) za pomocą kwestionariusza ankiety. Badania te wykazały, że typ szkoły – a więc i wiek badanych – bardziej niż płeć wpływa na udział respondentów w kategoriach praktyk nieobowiązkowych. Istotnie na ich udział w tych praktykach religijnych oddziałują religijność i obojętność religijna. Modlitwę indywidualną odmawia 52% z różną częstotliwością, a 41,4% nie odmawia. W porównaniu ze wskaźnikami z wcześniejszych badań można dostrzec wzrost odsetka licealistów i studentów rezygnujących ze spełniania nieobowiązkowych praktyk religijnych.

SŁOWA KLUCZOWE

NIEOBOWIĄZKOWE
PRAKTYKI RELIGIJNE,
SPOWIEDŹ I KOMUNIA
W ROKU LITURGICZNYM,
MODLITWA INDYWIDUALNA,
OKAZJONALNE
NABOŻEŃSTWA RELIGIJNE,
INDEKS PRAKTYK
RELIGIJNYCH, LICEALIŚCI,
STUDENCI

¹ Jest to drugi z artykułów dotyczących praktyk religijnych młodzieży wskazanej w tytule. Pierwszy, *Obowiązkowe praktyki religijne licealistów w Kaliszu i studentów w Poznaniu*, ukazał się w numerze 1 „Opuscula Sociologica” 2016.

Wprowadzenie

Praktyki religijne stanowią znaczący i ważny parametr religijności katolików w wymiarze społecznym i indywidualnym. Wojciech Świątkiewicz (2009) twierdzi, że łączą one w sobie zarówno intelektualne i emocjonalne odniesienia do przedmiotu wiary, jak i cały złożony kompleks czynników kulturowych i społecznych, poprzez które ujawnia się jednostkowe i grupowe zaangażowanie religijne:

Religia i praktyki religijne są przez większość Polaków – jak dowodzą badania socjologiczne – swoiście pojmowaną kulturową powinnością, elementem więzi rodzinnej, odświętnym i ceremonialnym stylem życia. Są źródłem integracji społecznej wspólnoty parafialnej, Kościoła lokalnego i uniwersalnego, społeczności lokalnej i regionalnej, wspólnoty narodowej, zawodowej czy klasowej. Wpisane w tradycje kulturowe społeczności stanowią też jeden z czynników najsilniej stabilizujących międzypokoleniowy przekaz wzorów religijności (Świątkiewicz, 2009, s. 233).

Jak zauważa Janusz Mariański (2014), „praktyki religijne spełniane z motywów religijnych kształtują bez wątpienia postawy i zachowania moralne oraz interakcje między ludźmi” (s. 19). Władysław Piwowarski (1977) dzieli praktyki religijne na obowiązkowe jednorazowe, praktyki obowiązkowe powtarzane regularnie lub nieregularnie oraz praktyki pobożne. Do praktyk pobożnych zalicza ćwiczenia pobożne zalecane przez Kościół lub wytwarzane samorzutnie w konkretnych środowiskach społecznych. Ze względu na rodzaj i częstotliwość wyróżnia sześć typów katolików: gorliwi, pobożni, obowiązkowi, formalni, świąteczni, religijnie obojętni. W jego ocenie, im bardziej jest zurbanizowane środowisko społeczne, tym bardziej udział w praktykach jest wyrazem żywotności religijnej. Najpowszechniejsze i stabilne zawsze były praktyki jednorazowe, natomiast inne typy praktyk katolicy spełniali rzadziej, a zwłaszcza praktyki nadobowiązkowe, czyli „pobożne”. Mariański (2014) zaznacza: „Socjologowie religii podkreślali od dawna malejący udział katolików w praktykach nadobowiązkowych, zwłaszcza okresowych, jak nabożeństwo majowe, czerwcowe, różańcowe, Droga Krzyżowa i Gorzkie Żale. Zaniechywanie się w praktykach nadobowiązkowych jest uznawane za pierwszy symptom dechrystianizacji” (s. 126).

Metodologia badań własnych

Przedstawiane tu dane dotyczące praktyk nieobowiązkowych stanowią uzupełnienie danych na temat stosunku badanej młodzieży do praktyk obowiązkowych (Baniak, 2016), współtworząc obraz całokształtu stosunku do praktyk religijnych licealistów w Kaliszu i studentów uczelni wyższej w Poznaniu, oparty na socjologicznych badaniach ilościowych. W tej części chcę odpowiedzieć na pytanie, czy respondenci w obu kategoriach środowiskowych realizują praktyki nadobowiązkowe, w tym praktyki okazjonalne, związane z kultem Matki Boskiej, czy inne. Chcę poznać nastawienie licealistów i studentów uczestniczących w badaniu do praktyk nieobowiązkowych, widoczne w ich wyobrażeniach i ocenach, oraz dowiedzieć się, w jakim zakresie to ich nastawienie i realizacja praktyk odbiegają od nastawienia i realizacji tych praktyk przez licealistów i studentów, stwierdzonych na podstawie badań innych socjologów religii. Analizie zostanie poddana częstotliwość nieobowiązkowych praktyk religijnych publicznych i indywidualnych. Dodatkowo uwzględniony zostanie wpływ przyjętych zmiennych niezależnych na częstotliwość praktyk religijnych respondentów.

Za podstawę do odpowiedzi na te kwestie posłużą wyniki moich badań socjologicznych na temat religijności i kościelności młodzieży polskiej, obejmujące także uczestnictwo w praktykach kulturowych. Badania zostały zrealizowane w 2011 roku w Kaliszu wśród 456 uczniów szkół licealnych (51,7%) i 426 studentów niepublicznej Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania w Poznaniu (48,3%) z czterech kierunków studiów: socjologii (28,2%), pedagogiki (24,4%), zarządzania (23,5%) i informatyki (23,9%), dobranych techniką warstwową z list ewidencyjnych (Blalock, 1977). Łącznie badaniem objęto 882 respondentów, w tym 508 kobiet (57,6%) i 374 mężczyzn (42,4%). Szerszy opis metodologii badań został zawarty w moim artykule poświęconym praktykom obowiązkowym (Baniak, 2016, s. 30–32).

W badaniach uczestniczyli uczniowie pierwszej i trzeciej klasy wybranych liceów oraz studenci pierwszego i trzeciego roku studiów z wskazanych kierunków. Z liceów ogólnokształcących pochodziło 54,4%, w tym z pierwszej klasy 50,7% i z trzeciej klasy (49,3%), natomiast z liceów profilowanych pochodziło 45,6%, w tym odpowiednio z klas: 50,3% i 49,7%. Z kolei wśród studentów objętych badaniem z roku pierwszego było 53,1% respondentów, w tym z socjologii 23,8%, z pedagogiki 23,9%, z zarządzania 26,2%, z informatyki 26,1%. Natomiast z trzeciego roku było łącznie 46,9%, w tym według kierunku studiów odpowiednio: 29,2%, 25,0%, 24,5%, 21,3%. Według stałego miejsca zamieszkania rozkład respondentów jest następujący: wieś – 21,5%, małe miasto – 26,2%, Kalisz – 29,6%, Poznań – 22,7%, miasta łącznie – 78,5%. Większość respondentów pochodziła z rodzin pełnych-zintegrowanych – 72,1%, z rodzin rozbitych – 17,9%, zaś 8,6% miało jednego z rodziców. W analizach korelacyjnych między zmiennymi zostały uwzględnione związki o współczynniku przewyższającym znacznie próg istotności statystycznej. W analizach zastosowałem miernik Q Kendalla, odpowiedni wyłącznie dla tablic 2 x 2, przyjmujący postać wzoru: $Q = \frac{ad - bc}{ad + bc}$. Istotna statystycznie zależność występuje wtedy, kiedy $Q = + < 0,200 - 0,999$ albo $Q = - > 0,200 - 0,999$, zaś w przedziale od $-0,200$ do $+0,200$ brak jest istotnej zależności.

W toku badań zastosowałem metodę monograficzną i sondażu, wspartą techniką ankiety środowiskowej, a na etapie analizy i opisu wyników badań metodę statystyczną, porównawczą, socjograficzną, korelacji zmiennych. Narzędzie badawcze stanowił wieloprotocolowy kwestionariusz ankiety zawierający 54 pytania merytoryczne i 6 pytań na temat cech społecznych respondentów, dotyczący postaw i ocen licealistów i studentów wobec norm religijności katolickiej (zob. Baniak, 2015).

Osobista modlitwa codzienna badanych licealistów i studentów

W Polsce nadal najbardziej popularną i powszechną prywatną praktyką pobożną jest indywidualna, osobista modlitwa codzienna, czyli tzw. pacierz, którą niektórzy katolicy odmawiają regularnie – rano i wieczorem, zaś inni modlą się albo rano, albo wieczorem, a jeszcze inni jej nie spełniają. Regularne spełnianie tej praktyki może świadczyć o głębokim zaangażowaniu religijnym jednostki. Janusz Mariański (2014) zaznacza:

Modlitwa indywidualna, będąca przejawem osobistego doświadczenia wynikającego z wiary religijnej, nie poddaje się ścisłej kontroli, z trudem daje się badać empirycznie. (...) Wskaźnik modlitwy indywidualnej jest niekiedy traktowany jako wyraz tzw. wymiary dewocyjnej. Jednak w przekonaniu części katolików uchodzi ona za praktykę obowiązkową, usankcjonowaną grzechem ciężkim. Zanikanie praktyk nadobowiązkowych było z reguły pierwszym przejawem procesów dechrystianizacji, spowodowanych przyspieszonym rozwojem społecznym w środowiskach miejskich i wiejskich. We wszystkich religiach modlitwa ta jest

podstawową formą komunikacji człowieka z Bogiem. Chodzi tu zarówno o kontakt słowny, jak i mentalny. Ma ona zarówno charakter prośby, dziękczynienia i chwały, jak i skargi, a nawet protestu. Z sondaży opinii publicznej i badań socjologicznych wynika, że regularną modlitwę codzienną praktykuje około trzecia część Polaków, mniej więcej tyle samo – nieregularnie i tyle samo zerwało już z tą ważną praktyką dewocyjną. (...) Przestrzeganie modlitwy codziennej lub jej zaniechanie jest znakiem żywotności lub upadku życia chrześcijańskiego. (...) Kościół katolicki w swym nauczaniu podkreśla też ważność modlitwy wspólnej w rodzinie, nazywanej liturgią domową, wyznaczającą rytm życia rodzinnego (s. 135–137).

Jakie jest nastawienie młodzieży polskiej do indywidualnej modlitwy codziennej i wspólnej modlitwy rodzinnej – czy ją akceptują i spełniają osobiście, czy ją kontestują i zupełnie nie widzą potrzeby jej odmawiania?

Ocena tego zjawiska nie jest jednolita, biorąc pod uwagę wypowiedzi socjologów religii na ten temat. Niespełna pół wieku temu Władysław Piwowski (1971) pisał:

Dzisiejsi młodzi katolicy osłabli potrzebę modlitwy, stąd modlą się rzadziej i mniej, a coraz częściej i odważniej ujawniają brak potrzeby tej formy modlitwy. Zjawisko to ma wiele przyczyn u swego podłoża, niemniej sekularyzacja życia codziennego i dynamika postaw konsumenckich czy laicki styl bycia są wskazywane jako główne powody kurczenia się sfery religijnej ludzi (s. 247–248).

Taką sytuację dostrzegali też inni badacze w latach 80. XX wieku i na początku wieku XXI u znacznego odsetka młodzieży uczącej się w różnego typu szkołach średnich i u studentów uczelni wyższych (Wawro, 1986, s. 215–218; Curyłowski, 2004; Dębski, 2005, s. 127–148). Sławomir H. Zaręba (2010, s. 91), biorąc pod uwagę deklaracje dotyczące modlitwy codziennej lub prawie codziennej, wyróżnił następujące kategorie badanych: głęboko wierzący – 87,9%, obojętni religijnie – 1,5%, gospodynie domowe – 77,3%, uczniowie i studenci – 28,3%, praktykujący systematycznie – 76,0%, osoby w wieku 65 lat i więcej – 73,0%, a w wieku 18–24 lata – 25,0%, kobiety – 55,2% i mężczyźni – 31,3%, mieszkańcy wsi – 50,9% i miast powyżej 100 tys. mieszkańców – 36,4%. Maturzyści w Poznaniu pytani w drugiej dekadzie XXI wieku o częstotliwość własnej modlitwy indywidualnej złożyli następujące deklaracje: 25,5% modliło się codziennie, 14,3% – co kilka dni, 2,4% – w niedzielę i święta, 13,8% – od czasu do czasu, 10,4% – tylko w ważnych sytuacjach życiowych, 12,4% – bardzo rzadko, 21,2% – nigdy się nie modliło. O regularnej modlitwie wspomniało 20,9% mężczyzn ankietowanych i 28,9% kobiet, 20% – jedyneków, 24,9% – mających jedno rodzeństwo, 28,9% – dwoje rodzeństwa, 30,2% – troje i więcej rodzeństwa, 30,1% – uczęszczających na religię i 10,3% – nieuczęszczających na religię; z kolei 51,7% spośród respondentów przypisywało modlitwie bardzo duże lub duże znaczenie w swoim życiu, a 12% nie widziało takiego znaczenia, zaś 15,9% nie potrafiło zająć stanowiska (Kokociński, 2014, s. 43–45). Studenci uczelni lubelskich, pytani o swoją modlitwę w 2012 roku, złożyli następujące deklaracje: codziennie – 28,5%, co kilka dni – 18,9%, w niedzielę i święta – 2%, od czasu do czasu – 14,7%, tylko w najważniejszych sytuacjach życiowych – 9%, bardzo rzadko – 10,8%, nigdy – 15,1%; codziennie: studenci KUL-u – 32,5% i UMCS-u – 22,7%, Uniwersytetu Medycznego – 31,9% i Politechniki – 28,8% (Kozak, 2014, s. 322). W podsumowaniu tej kwestii autor badań stwierdza:

Na podstawie otrzymanych deklaracji można stwierdzić, że młodzież studiująca w Lublinie zalicza modlitwę do kwestii ważnych. Ponad jedna piąta ankietowanych odpowiedziała, że modlitwa ma dla nich bardzo

duże znaczenie (22,1%), zaś 29,0%, że duże. Deklarujących małe znaczenie modlitwy w życiu odnotowano u 8,7%, bardzo małe u 4,9%, żadne u 9,7%, a 15,3% nie miała wyrobionego zdania w tej kwestii (s. 323–324).

Czy moi respondenci widzą potrzebę i sens codziennej modlitwy indywidualnej w swojej religijności i pobożności? Z jaką częstotliwością sami modlą się indywidualnie? Odpowiedź na to pytanie daje tabela 1.

Tabela 1

Potrzeba, sens i odmawianie modlitwy indywidualnej wśród badanych licealistów i studentów

Ocena i deklaracje respondentów	Kobiety		Mężczyźni		Uczniowie		Studenci		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Sens i potrzeba modlitwy w osobistej religijności respondentów										
Konieczna stale	161	31,7	107	28,6	179	39,3	89	20,9	268	30,4
Niekiedy potrzebna	120	23,6	88	23,6	82	18,0	126	29,6	208	23,6
Niepotrzebna	202	39,8	159	42,5	168	36,8	193	45,3	361	40,9
Brak danych	25	4,9	20	5,3	27	5,9	18	4,2	45	5,1
Deklaracja odmawiania modlitwy indywidualnej przez respondentów										
Codziennie	100	19,7	54	14,4	93	20,4	51	14,3	154	17,5
Tylko rano	42	8,3	25	6,8	45	9,9	22	5,2	67	7,6
Tylko wieczorem	49	9,6	29	7,7	51	11,2	27	6,3	78	8,8
Tylko w niedzielę	47	9,3	38	10,2	33	7,2	52	12,2	85	9,6
Bardzo rzadko	41	8,1	34	9,1	29	6,4	46	10,8	75	8,5
Nie modli się	211	41,5	174	46,5	180	39,4	205	48,2	385	43,7
Brak danych	18	3,5	20	5,3	25	5,5	13	3,0	38	4,3
Ogółem	508	100,0	374	100,0	456	100,0	426	100,0	882	100,0

Źródło: badania własne. Dane ujęte w kategorii „Ogółem” stanowią podstawę wskaźników potrzeby i odmawiania modlitwy.

W ocenie ponad dwóch piątych respondentów (40,9%) modlitwa nie odgrywa żadnej roli w ich religijności, nie nadaje sensu ich życiu, stąd nie dostrzegają potrzeby modlenia się do Boga, ponieważ nie wierzą w jakąkolwiek siłę czy moc sprawczą tej modlitwy. Ocenę taką liczniej ujawnili studenci niż licealiści – o 8,5 punktów procentowych (dalej p.p.), a także liczniej mężczyźni niż kobiety (o 2,7 p.p.). Oznacza to zarazem, że poziom wykształcenia lub typ szkoły bardziej niż płeć jako zmienna niezależna wpływa za odrzucenie roli modlitwy indywidualnej w życiu i religijności respondentów. Niektórzy respondenci z tej kategorii informowali, że zostali wychowani w domu rodzinnym po świecku, bez religii, więc i bez modlitwy, czyli bez „wypraszenia w niebie dziwnych łask”, które nie mają dla nich znaczenia. Jednak ponad połowa respondentów (54,0%) dostrzega sens i rolę modlitwy w swoim życiu religijnym i osobistym, chociaż ocena roli modlitwy nie jest jednolita. Nieco większy ich odsetek (30,4%) dostrzega potrzebę modlitwy zawsze, w każdej sytuacji, mniejszy zaś odsetek (23,6%) uważa, że modlitwa może być potrzebna jedynie w niektórych sytuacjach życiowych, zwłaszcza kiedy człowiek jest prawdziwie religijny i wierzący. W innych okolicznościach, ich zdaniem, człowiek może obejść się bez modlitwy, zwłaszcza gdy nie odczuwa takiej potrzeby czy nie ma czasu na nią w danej sytuacji. Jak często zatem respondenci modlą się indywidualnie? Odpowiedź na to pytanie znajdujemy w tabeli 1, w której czytamy, że ponad dwie piąte respondentów (43,7%) nie modli się w osobiście, w tym liczniej

studenci niż licealiści (o 8,8 p.p.), a także liczniej mężczyźni niż kobiety (o 5 p.p.), różnie to uzasadniając, jednak najczęściej wskazywali brak zainteresowania się modlitwą. Z kolei ponad połowa respondentów (52,0%) odmawia modlitwę indywidualną, w tym liczniej licealiści niż studenci (o 6,3 p.p.), a także liczniej kobiety niż mężczyźni (o 6,8 p.p.), chociaż częstotliwość jej jest niestabilna i mocno zróżnicowana. Codziennie modli się łącznie 33,9% badanych, w tym jedynie 17,5% rano i wieczorem, natomiast pozostali modlą się albo rano (7,6%), albo wieczorem (8,8%). Inni zaś modlą się tylko w niedzielę (9,6%) lub bardzo rzadko (8,5%). Wśród czynników zachęcających ich do modlitwy indywidualnej najczęściej wskazywali głęboką wiarę religijną.

Tabela 2

Wpływ wiary religijnej na częstotliwość modlitwy indywidualnej respondentów

Deklaracje respondentów	Modlitwę indywidualną				Brak danych		Razem	
	odmawiam		nie odmawiam					
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Wierzący głęboko i wierzący	346	70,6	129	26,3	15	3,1	490	100,0
Obojętni religijnie i wątpiący	113	28,8	256	65,3	23	5,9	392	100,0
Ogółem badani	459	52,0	385	43,7	38	3,8	882	100,0

Źródło: badania własne.

Zależność między tymi zmiennymi miernik korelacji rangowej Kendalla ustala jako bardzo istotną, gdzie Q wynosi 0,718. Oznacza to, że im głębsza wiara religijna, tym silniejsza motywacja do osobistej modlitwy codziennej, osłabienie zaś wiary, a tym bardziej jej zaniżanie, sprzyja osłabianiu i zanikaniu potrzeby modlitwy i jej odmawiania u jednostki mającej taką postawę. W efekcie respondenci wierzący trzykrotnie liczniej modlą się indywidualnie niż obojętni religijnie, a różnica między ich odsetkami wynosi 42 p.p. Respondenci obojętni religijnie i wątpiący nie modlą się osobiście dwukrotnie liczniej niż wierzący, a różnica między ich odsetkami wynosi 39 p.p. Jednakże co czwarty respondent wierzący nie modli się indywidualnie, a podobny odsetek obojętnych religijnie i wątpiących modli się z różną częstotliwością.

Wyniki moich badań pozwalają uznać za obecnie aktualną tezę Janusza Mariańskiego z lat 80., opartą na wynikach licznych badań w środowisku młodzieży licealnej i studenckiej, w której zaznaczał, że „modlitwa osobista nie była praktyką realizowaną masowo i z dużą częstotliwością. Wręcz przeciwnie, socjologowie religii dostrzegli wtedy tendencję do zaniżania tej modlitwy w katolickich rodzinach w Polsce i w Europie” (Mariański, 1984, s. 36–37). Taką sytuację można było dostrzec także w religijności wielu moich respondentów, wśród których, zwłaszcza wśród studentów, jeszcze bardziej wzrósł odsetek niewidzących potrzeby osobistej modlitwy i kwestionujących jej rolę we własnej religijności i w życiu osobistym, a w efekcie tej postawy zaniedbujących jej regularne odmawianie w rozkładzie codziennym. Tym samym zmniejszyły się w obu kategoriach respondentów odsetki akceptujących konieczność modlitwy osobistej i doceniających jej rolę we własnej religijności, a wzrósł odsetek niemodlących się w ten sposób do Boga.

Prywatne i publiczne nieobowiązkowe praktyki religijne badanych licealistów i studentów

Nieobowiązkowe praktyki religijne lub „pobożne” są dobrowolne, a spełnianie ich nie obowiązuje katolików pod sankcją winy ciężkiej. Z tego powodu, jak kiedyś pisał Gabriel Le Bras (1954): „Kościół traktuje te praktyki jako znaki szczególnej i bardziej intensywnej religijności” (s. 277–278). Praktyki te przyczyniają się do pogłębienia wiary w Boga i do więzi między wiernymi w parafii i w rodzinie katolickiej (Baniak, 2002, s. 297–298). Emile Pin (1966) zaznaczał, że „w społeczeństwie technicznym słabnie radykalnie częstotliwość spełniania pobożnych praktyk religijnych, a wiele z nich zanika zupełnie w niektórych Kościołach lokalnych, ponieważ żaden obyczaj nie może regulować praktyk religijnych” (s. 188). Władysław Piwowarski (1971) wskazywał, że typologia religijnych praktyk nieobowiązkowych jest dość szeroka i zróżnicowana, a obejmuje praktyki prywatne i publiczne, ogólnokościelne i regionalne, ściśle religijne i zwyczajowe czy nawet towarzyskie. Niektóre z tych praktyk mają specyfikę narodową, lokalną i środowiskową. Janusz Mariański (2014, s. 125) do obu tych kategorii praktyk nadobowiązkowych zalicza: częstą spowiedź i komunię świętą, indywidualną modlitwę codzienną, uczestniczenie w mszy w dni robocze, przynależność do ruchów i wspólnot religijnych oraz stowarzyszeń katolickich, zamawianie intencji mszalnych, uczestnictwo w różnego typu rytuałach religijnych w rodzinie lub parafii, chodzenie na pielgrzymki do sanktuariów religijnych. Praktyki pobożne, jego zdaniem, oznaczają większe zespolenie z Kościołem lub z parafią niż wynikające z samych tylko praktyk niedzielnych i wielkanocnych. Z tego powodu w dalszej analizie uwagę skoncentruję jedynie na wybranych praktykach nieobowiązkowych prywatnych i publicznych, które spełniali moi respondenci, odpowiadając zarazem na pytanie: jaką rolę odgrywają te praktyki w ich religijności subiektywnej i publicznej? Wpierw jednak ukazę wskaźniki spełniania tych praktyk religijnych przez licealistów i studentów uzyskane przez innych socjologów w różnych badaniach, aby następnie móc zestawić je ze wskaźnikami z moich badań socjologicznych biorących pod uwagę te praktyki religijne.

a) Spowiedź i komunie święta badanych licealistów i studentów w ciągu roku liturgicznego

Socjologowie religii zaliczają częstą spowiedź w ciągu roku liturgicznego i częstą komunię świętą do praktyk intensywnych lub pobożnych. Przystępowanie do komunii św. podczas mszy niedzielnej albo w ciągu tygodnia, a nawet komunikowanie raz w miesiącu może być uznane za rodzaj praktyki nadobowiązkowej, zalecanej przez Kościół. Janusz Mariański (2014) pisze:

Częste spowiadanie się i przystępowanie do komunii św. pozwala określić tych, dla których obecność na mszy jest czymś więcej niż zwykłym wypełnieniem przepisu kościelnego. Według informacji wielu duszpasterzy powoli i w naszym kraju rozpoczyna się kryzys sakramentu pokuty i komunii świętej. Prawdopodobnie rzeczywiste wskaźniki katolików respektujących obowiązek spowiedzi i komunii świętej wielkanocnej nie są zbyt wysokie i nie przekraczają 60%. Rzutuje to z pewnością na częstotliwość przystępowania do komunii świętej (s. 128).

Z jaką częstotliwością przystępuje do spowiedzi w ciągu roku i do komunii świętej młodzież licealna i studencka w Polsce w świetle wyników różnych badań socjologicznych? Częstotliwość ta jest dość mocno zróżnicowana i motywowana różnymi czynnikami,

podobnie brak uczestniczenia tej młodzieży w praktykach nadobowiązkowych. Socjologowie stwierdzają, że dominujący odsetek młodzieży w Polsce przystępuje wyłącznie do spowiedzi i komunii wielkanocnej, a znacznie rzadziej poza tym okresem. Na przykład badania zrealizowane przez Dariusza Kokocińskiego (2014) w roku szkolnym 2012/2013 wśród maturzystów w Poznaniu ukazują, że przystępowali oni do spowiedzi i komunii według następującej częstotliwości: 14,9% – w tygodniu poprzedzającym badanie, 11,4% – w ostatnim miesiącu, 23,2% – przed paroma miesiącami, 13,4% – w okresie ostatniej Wielkanocy, 11,2% – przed rokiem, 17,7% – przed kilkoma laty, 5,7% – ani razu od dzieciństwa, 2,6% – wcale nie przystępuje. Z kolei studenci uczelni wyższych w Lublinie w 2012 roku przyjmowali komunię w następującej częstotliwości: 15,4% – w ostatnim tygodniu, 18,7% – w ostatnim miesiącu, 27,4% – przed paroma miesiącami, 5,4% – w ostatnią Wielkanoc, 9,1% – przed rokiem, 16,5% – przed kilkoma laty, 3,4% – ani razu od dzieciństwa, 3,4% – wcale nie przyjmuje; łącznie do komunii przystępowało 66,9% z różną częstotliwością, w tym studenci KUL-u – 70,4% i UMCS-u – 59,3% (Kozak, 2013, s. 187–189). Autor badań dodaje:

Łącząc cztery pierwsze odpowiedzi, otrzymujemy wskaźnik *paschantes* wynoszący 66,9%. Przystępowanie do komunii św. przynajmniej kilka razy w roku deklarowało 47,8% badanych studentów z Uniwersytetu Przyrodniczego, 66,2% – z Uniwersytetu Medycznego, 66,2% – z Politechniki Lubelskiej, 59,3% – z UMCS i 70,4% – z KUL (Kozak, 2014, s. 325–326).

Jaki odsetek badanych przez mnie licealistów i studentów przystępował do spowiedzi i przyjmował komunię częściej niż raz w roku z okazji świąt wielkanocnych? Odpowiedź na to pytanie daje tabela 3.

Tabela 3

Spowiedź i komunie respondentów w ciągu roku liturgicznego

Deklaracje respondentów	Kobiety		Mężczyźni		Uczniowie		Studenci		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Częstotliwość spowiedzi respondentów w ciągu roku										
Co miesiąc	70	13,8	48	12,8	71	15,6	47	11,0	118	13,4
Co kwartał	66	13,0	33	8,8	59	12,9	40	10,0	99	11,2
Co pół roku	70	13,8	32	8,6	52	11,4	50	11,7	102	11,6
Raz w roku	57	11,2	50	13,4	65	14,3	42	9,9	107	12,1
Brak udziału	218	42,9	188	50,3	183	40,1	223	52,3	406	46,0
Brak danych	27	5,3	23	6,1	26	5,7	24	5,6	50	5,7
Częstotliwość komunii respondentów w ciągu roku										
Codziennie	53	10,4	42	11,2	53	11,6	42	9,9	95	10,7
Co tydzień	61	12,0	40	10,7	55	12,2	46	10,8	101	11,5
Co miesiąc	71	14,0	26	7,0	58	12,8	39	9,2	97	11,0
2–3 razy w miesiącu	40	7,9	35	9,4	48	10,6	27	6,3	75	8,5
Raz w roku	64	12,6	40	10,7	50	10,7	54	12,7	104	11,8
Brak udziału	192	37,8	168	44,9	166	36,4	194	45,5	360	40,8
Brak danych	27	5,3	23	6,1	26	5,7	24	5,6	50	5,7
Ogółem	508	100,0	374	100,0	456	100,0	426	100,0	882	100,0

Źródło: badania własne. Dane w kategorii „Ogółem” są podstawą dla wskaźników obu typów praktyk.

Niespełna połowa respondentów (46,0%) w ciągu roku nie przystąpiła do spowiedzi, w tym liczniej studenci niż licealiści (o 12,2 p.p.), jak również liczniej mężczyźni niż kobiety (o 7,4 p.p.), a własną absencję uzasadniali różnymi argumentami. Typ szkoły bardziej niż płeć różnicował brak udziału respondentów w spowiedzi w ciągu roku. Z drugiej strony widzimy, że nieco większy odsetek badanych (48,3%) przystępował do spowiedzi w ciągu roku, w tym liczniej licealiści niż studenci (o 11,4 p.p.), a także liczniej kobiety niż mężczyźni (o 8,2 p.p.), chociaż uczynili to z różną częstotliwością. Systematycznie co miesiąc spowiadało się 13,4%, w tym dominująca większość z okazji pierwszego piątku miesiąca. Pozostali respondenci spowiadali się w innych odstępach: raz na kwartał (11,2%), co pół roku (11,6%), raz w roku w dowolnym terminie (12,1%). Częstszą spowiedź badani uzasadniają różnymi motywami. Niejednolicie również respondenci przystępowali do komunii w ciągu roku, wyłączając z tego obowiązek komunii wielkanocnej. Jednak dwie piąte (40,8%) nigdy w tym czasie nie spełniło tej praktyki religijnej, w tym liczniej studenci niż licealiści (o 9,1 p.p.), jak również liczniej mężczyźni niż kobiety (o 7,1 p.p.). Natomiast ponad połowa respondentów (53,5%) przyjmowała komunię w ciągu roku, w tym liczniej licealiści niż studenci (o 1,6 p.p.), chociaż z różną częstotliwością. Pozostali czynili to rzadziej, bardziej okazjonalnie.

W jakim stopniu wiara religijna respondentów oddziaływała na częstotliwość ich spowiedzi i komunii świętej realizowanej w ciągu roku liturgicznego? W tabeli 4 jest ukazana zależność między tymi zmiennymi.

Tabela 4

Wpływ wiary religijnej na spowiedź i komunię respondentów w ciągu roku liturgicznego

Deklaracje respondentów	Spowiedź i komunię świętą w ciągu roku				Brak danych		Razem	
	realizuje		nie realizuje					
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Wierzący głęboko i wierzący	361	73,7	109	22,2	20	4,1	490	100,0
Obojętni religijnie i wątpliwy	88	22,4	274	70,0	30	7,6	392	100,0
Ogółem badani	449	50,9	383	43,4	50	5,7	882	100,0

Źródło: badania własne.

Miernik korelacji rangowej Kendalla ustala zależność między tymi zmiennymi jako bardzo istotną, gdyż Q wynosi 0,824. Oznacza to, że im głębsza wiara religijna, tym częstsza spowiedź i komunie w ciągu roku, natomiast obojętność religijna i wątpliwości sprzyjają osłabianiu i zanikowi potrzeby spowiedzi i komunii okresowej. Respondenci wierzący, zwłaszcza głęboko wierzący, liczniej (o 51 p.p.) od respondentów obojętnych religijnie spowiadali się i przyjmowali komunię w różnych terminach roku. Z kolei respondenci obojętni religijnie i wątpliwy liczniej (o 48 p.p.) nie spowiadali się i nie przyjmowali komunii w ciągu roku, nie wliczając w to obowiązku wielkanocnego. Jednak także co piąty respondent wierzący nie realizował tej praktyki nadobowiązkowej, również co piąty obojętny religijnie realizował ją z różną częstotliwością.

Porównując wyniki moich badań na ten temat z wynikami badań autorów wyżej cytowanych i badań znanych a pominiętych w prezentacji, można stwierdzić, że moi respondenci znacznie rzadziej, z mniejszą częstotliwością spełniali te dwie praktyki nadobowiązkowe

niż tamci młodzi respondenci, a jednocześnie większe ich odsetki zaniedbywały te praktyki, czyli rzadko przystępowali do spowiedzi i do komunii w skali roku.

b) Uczestniczenie licealistów i studentów w okazjonalnych nabożeństwach religijnych

Do grupy nadobowiązkowych publicznych praktyk religijnych są zaliczane także okazjonalne nabożeństwa religijne poświęcone kultowi Matki Boskiej, męce i śmierci krzyżowej Jezusa oraz jego zmartwychwstaniu, jak również czci różnych świętych i patronów. Janusz Mariański (2008, s. 172–174) zaznacza, że katalog tych praktyk jest dość szeroki, jednak nie wszystkie są aktualnie celebrowane w parafiach wiejskich i miejskich. Udział wiernych w nich jest mocno zróżnicowany, a ostatnio znacząco maleje w środowisku młodzieży licealnej i akademickiej. Kazimierz Ryczan (1981) pisał:

W grupie obyczajów i zwyczajów społecznych szczególną uwagę zwracają rytuały religijne. Poprzez działania symboliczne związane z sacrum, z których składa się rytuał religijny, zostają uwyraźnione największe dla grupy religijnej wartości i normy, wyraża się rzeczywistość religijna jako taka. Rytuały religijne spełniają funkcję przewycięzania poczucia przygodności, niepewności i zwątpienia; pełnią też ważne funkcje w życiu indywidualnym i społecznym ludzi, jak modlitwy, gesty, ofiary, śluby, sakramentalia, pielgrzymki, akty pokutne (s. 63).

Zdaniem Haliny Mielickiej-Pawłowskiej (2012, s. 383), w Polsce rytuały, czy szerzej obrzędowość, mają związek zarówno z katolicyzmem zinstytucjonalizowanym, jak i z pozakościelną wiejską kulturą tradycyjną, określaną niekiedy kulturą ludową. Autorka ta uważa, że choćby realizacja niektórych rytuałów religijnych miała w pewnej mierze charakter świecki, a katolicy nie zawsze rozumieją i doceniają ich znaczenie religijne, i tak pełnią one ważne funkcje integracyjne zarówno w rodzinie, jak i w parafii; często mają charakter rodzinny i są okazją do zmanifestowania życzliwości, miłości i znaczenia osób bliskich (Mielicka, 2006, s. 54–59). Irena Borowik (2002, s. 381–383) twierdzi, że uczestnictwo w niektórych rytuałach nie wymaga nawet zdecydowanej wiary, odbywa się z pobudek pozareligijnych. Dla znacznej części Polaków uczestnictwo w obrzędach kościelnych jest wartością niemal autonomiczną, a spełniany rytuał nie wymaga osobowo przeżywanego wiary. W ocenie Jacka J. Pawlika (2007) zwyczaje i obyczaje religijne nieco bardziej charakteryzują te grupy ludności, które są w pewien sposób marginesowe w stosunku do wypracowujących nowe systemy wartości. W dziedzinie zwyczajów i obyczajów religijnych nie zauważa się gwałtownego przejścia od religijności do niereligijności.

Jakie jest nastawienie do rytuałów i zwyczajów religijnych młodzieży licealnej i akademickiej? Jakie jej odsetki aktywnie uczestniczą w tych praktykach i zwyczajach religijnych w świetle różnych badań socjologicznych? Opinie socjologów są w tym względzie podzielone, a niekiedy mocno rozbieżne. Na przykład maturzyści z województwa świętokrzyskiego, pytani o to przez Marię Sroczyńską w 2012 roku, deklarowali udział w następujących rytuałach i zwyczajach religijnych: opłatek na Boże Narodzenie – 94,6%, święcone na Wielkanoc – 92,5%, święcenie gromnicy – 24,0%, święcenie palm w Niedzielę Palmową – 75,7%, święcenie ziół – 17,0%, wspólna modlitwa – 8,8%, udział w pasterce – 52,7%, post w piątki – 42,1%, posty ścisłe (Popielec, Wielki Piątek) – 71,1%, procesja w Boże Ciało – 55,6%, rocznice ślubu rodziców lub dziadków – 41,1%, uroczystości ku czci Wszystkich Świętych i zmarłych – 80,6%, uczestniczenie w pielgrzymkach – 9,0%, nabożeństwo majowe – 17,8%, nabożeństwo różańcowe – 17,8%, Gorzkie Żale – 15,2%, Droga Krzyżowa – 33,6%, czytanie Pisma Świętego – 8,8%, uczestniczenie w kolędzie księdza – 87,3%

(Sroczyńska, 2013, s. 184). Studenci pięciu uczelni lubelskich badani przez Jarosława Kozaka w 2012 roku deklaruje osobiste przestrzeganie zwyczajów i obyczajów religijnych w następującym porządku: opłatek na Boże Narodzenie – 71,2%, wspólne śpiewanie kolęd – 44,0%, święcenie gromnicy – 8,5%, Popielec – 32,7%, święcenie palm – 37,5%, święcenie pokarmów – 63,4%, święcenie ziół – 13,0%, uroczystość Wszystkich Świętych – 58,7%, wspólna modlitwa rodzinna – 28,1%; przeciętny wskaźnik uczestniczenia tych respondentów w dziewięciu zwyczajach i obyczajach religijnych wynosił 39,7%. Ponadto uczestniczyli oni w takich praktykach nadobowiązkowych: nabożeństwo majowe – 24,4%, nabożeństwo różańcowe – 28,7%, Droga Krzyżowa – 39,5%, Gorzkie Żale – 20,2%, procesja w Boże Ciało – 56,4%, duszpasterstwo akademickie – 11,9% (Kozak, 2014, s. 334–335).

Zagadnienie to uwzględniłem również we własnych badaniach i w pytaniu otwartym prosiłem respondentów o wskazanie nabożeństw okazjonalnych, w których sami dotąd uczestniczyli aktywnie.

Tabela 5

Udział respondentów w religijnych nabożeństwach okazjonalnych

Rodzaj nabożeństwa	Kobiety (508)		Mężczyźni (374)		Uczniowie (456)		Studenci (426)		Razem (882)	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Pasterka	346	68,1	266	71,1	337	73,9	275	64,6	612	69,4
Boże Ciało	328	64,6	247	66,0	322	70,6	253	59,4	575	65,2
Rekolekcje	274	53,9	183	48,9	253	55,5	204	47,9	457	51,8
Rezurekcja	238	46,8	202	54,0	243	53,3	197	46,2	440	49,9
Majowe	204	40,2	104	27,8	195	40,8	113	26,5	308	34,9
Droga Krzyżowa	164	32,9	132	35,3	178	39,0	118	27,7	296	33,6
Różańcowe	183	36,0	109	29,1	185	40,6	107	25,1	292	33,1
Gorzkie Żale	152	29,9	119	31,8	169	37,1	102	23,9	271	30,7
Pielgrzymki	128	25,2	106	28,3	130	28,5	104	24,4	234	26,5
Nieszpory	108	21,3	92	24,6	128	28,1	72	19,3	200	22,7
Brak danych	26	5,0	24	6,4	29	6,4	21	4,9	50	5,7
Średnia udziału	–	41,9	–	41,7	–	46,7	–	36,5	–	41,8

Źródło: badania własne. Procenty nie sumują się do 100, ponieważ respondenci mogli dokonywać wielokrotnych wyborów.

Wskaźniki ujęte w tabeli 5 informują, że uczestniczenie respondentów w religijnych nabożeństwach okazjonalnych, celebrowanych w różnych okresach roku liturgicznego, jest mocno zróżnicowane i niejednolite. Być może zależy to również od atrakcyjności każdego z tych nabożeństw, ujętej w ocenach respondentów. Największą popularnością wśród wszystkich respondentów cieszą się dwa nabożeństwa: pasterka i Boże Ciało, a najmniejszą – niedzielne nieszpory. Udział badanych w tych nabożeństwach w ujęciu rangowym jest następujący: 1 – pasterka (69,4%); 2 – procesja Bożego Ciała (65,2%); 3 – rekolekcje wielkopostne (51,8%); 4 – msza rezurekcyjna (49,9%); 5 – nabożeństwo majowe do Matki Boskiej (34,9%); 6 – Droga Krzyżowa (33,6%); 7 – nabożeństwo różańcowe do Matki Boskiej (33,1%); 8 – Gorzkie Żale (30,7%); 9 – udział w pielgrzymce na Jasną Górę (26,5%); 10 – nieszpory niedzielne (22,7%). Płeć i poziom wykształcenia respondentów w małym stopniu wpływają na udział respondentów w tych praktykach religijnych.

Podjąłem się ustalenia średniego wskaźnika uczestnictwa w nieobowiązkowych nabożeństwach (suma udziału w poszczególnych nabożeństwach podzielona przez liczbę ich

rodzajów, tj. 10). Dla całej badanej młodzieży wskaźnik ten wynosi 41,8%. Kobiety uczestniczyły średnio w 41,9% nabożeństw proponowanych wiernym przez Kościół, mężczyźni w 41,7%, licealiści średnio w 46,7% wszystkich nabożeństw, a studenci – w 36,5%. Te średnie wskaźniki uczestnictwa pozwoliły na ustalenie wskaźnika absencji w zbiorowych praktykach nadobowiązkowych. Za wskaźnik absencji przyjąłem różnicę pomiędzy potencjalnym stuprocentowym uczestnictwem a rzeczywistym średnim udziałem w tych praktykach. Ustalenie to pozwala stwierdzić, że respondenci nie uczestniczą średnio w ponad połowie nabożeństw nieobowiązkowych (58,2%), przy czym wskaźnik ten wynosi 58,1% w przypadku kobiet i 58,3% w przypadku mężczyzn oraz 53,3% w odniesieniu do licealistów i 63,5% – w odniesieniu do studentów (tu różnica wynosi 10,2 p.p.). Zatem typ szkoły bardziej niż płeć wpływa na aktywne uczestnictwo i na absencję respondentów w tych praktykach religijnych. Natomiast istotne zróżnicowanie w tym względzie wprowadzają ich deklaracje wiary religijnej i obojętności religijnej. Stąd najliczniej uczestniczą w tych praktykach osoby głęboko wierzące (83,7%) i nieco rzadziej osoby tradycyjnie wierzące (60,3%), ale zaledwie sporadycznie osoby obojętne religijnie (21,3%). W odwrotności kształtują się więc odsetki osób, które nie uczestniczą w tych nabożeństwach religijnych: największy odsetek wśród obojętnych religijnie (76,5%), mniejszy wśród wierzących tradycyjnie (34,4%), a najmniejszy wśród głęboko wierzących (16,7%). Miernik korelacji rangowej Kendalla Q wynosi 0,823, co oznacza bardzo istotną zależność statystyczną między tymi dwiema zmiennymi.

Indeksacja wybranych praktyk religijnych spełnianych przez licealistów i studentów

Indeksacja oznacza określoną miarę danego zjawiska ułożonego w wyznaczonym czasie, wskazującą na poziom jego dynamiki w przyjętych warunkach. Budowanie indeksu jest operacją ściśle statystyczną, która pozwala zgromadzić niezbędne wskaźniki i zarazem nadać im odpowiednią wartość. Tworząc indeks praktyk religijnych, które spełniali licealiści i studenci, uwzględniłem tylko cztery praktyki podstawowe: mszę niedzielą, spowiedź wielkanocną i dodatkową w ciągu roku, komunię w ciągu roku, modlitwę osobistą w ciągu tygodnia. Tym czterem praktykom religijnym nadaję świadomie wartości liczbowe, żeby w efekcie ustalić poziom intensywności spełniania ich przez licealistów i studentów. Pozostałe praktyki religijne pomijam w tworzeniu indeksu, gdyż odgrywają one mniejszą rolę w ich religijności.

Tabela 6

Indeksacja wybranych praktyk religijnych licealistów i studentów

Rodzaj praktyk religijnych	Termin spełniania praktyk religijnych	Częstotliwość spełniania praktyk	Wartości w indeksie według punktacji
1	2	3	4
Msza niedzielna	w ciągu miesiąca	1–2 razy	2
		3 razy	3
		4 i więcej razy	4
		brak udziału	0
		brak danych	0
Spowiedź święta	w ciągu roku	1–3 razy	2
		4–8 razy	3
		9 i więcej razy	4
		brak udziału	0
		brak danych	0

1	2	3	4
Komunia święta	w ciągu roku	1–3 razy	2
		4–8 razy	3
		9 i więcej razy	4
		brak udziału	0
		brak danych	0
Modlitwa osobista	w ciągu tygodnia	1–4 razy	1
		5–7 razy	2
		8 i więcej razy	3
		codziennie	4
		brak udziału	0
		brak danych	0

Źródło: badania własne.

Uwzględniając te cztery praktyki religijne, przyjmuję, że respondent może uzyskać najwyżej 16 punktów – od zera rozpoczynając. Podzielenie tych punktów przez cztery umożliwi skonstruowanie typologii religijności respondentów, w której pojawią się cztery ich kategorie: 1) gorliwie praktykujący – od 13 do 16 punktów (173 osoby); 2) regularnie praktykujący – od 9 do 12 punktów (225 osób); 3) nieregularnie praktykujący – od 5 do 8 punktów (105 osób); 4) niespełniający tych praktyk – od zera do 4 punktów (341 osób). W tabeli 7 są ukazane wskaźniki poszczególnych typów religijności respondentów.

Tabela 7

Skala częstotliwości spełniania przez respondentów wybranych praktyk religijnych

Częstotliwość realizacji praktyk	Kobiety		Mężczyźni		Uczniowie		Studenci		Razem	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Gorliwie	104	20,6	69	18,4	105	23,0	68	16,0	173	19,6
Regularnie	146	28,7	79	21,1	127	27,8	98	23,0	225	25,5
Nieregularnie	55	10,8	50	13,4	45	10,0	60	14,0	105	11,9
Niepraktykujący	184	36,2	157	42,0	158	34,6	183	43,0	341	38,7
Brak danych	19	3,7	19	5,1	21	4,6	17	4,0	38	4,3
Ogółem	508	100,0	374	100,0	456	100,0	426	100,0	882	100,0

Źródło: badania własne.

Wskaźniki ujęte w tabeli 7 informują o trzech ważnych kwestiach: 1) dominujący odsetek respondentów (57%) spełnia cztery uwzględnione praktyki religijne; 2) realizacja tych praktyk nie jest jednolita, ponieważ wśród spełniających je respondentów wyłoniły się trzy różne grupy: regularnie praktykujący (25,5%), gorliwie praktykujący (19,6%), nieregularnie praktykujący (11,9%); 3) bardzo duży odsetek respondentów (38,7%) nie spełniał tych praktyk lub rażąco zaniedbywał ich spełnianie. W kategorii niepraktykujących jest więcej studentów niż licealistów (o 8,4 p.p.), a także więcej mężczyzn niż kobiet (o 5,8 p.p.), a to oznacza, że typ szkoły czy poziom wykształcenia sprzyjał bardziej niespełnianiu tych praktyk przez respondentów niż ich płeć jako zmienna niezależna. W kategorii gorliwie i regularnie praktykujących wyraźnie dominują licealiści nad studentami (o 7 p.p. i o 4,8 p.p.), a także kobiety nad mężczyznami (o 2,2 p.p. i o 7,6 p.p.). Natomiast w kategorii praktykujących nieregularnie jest więcej studentów niż licealistów (o 4 p.p.), jak również więcej mężczyzn niż kobiet (o 2,6 p.p.). We wszystkich kategoriach praktykujących dominują licealiści nad studentami

i kobiety nad mężczyznami, wśród niepraktykujących sytuacja jest odwrotna – niektórzy studenci i mężczyźni są grupami liczniejszymi niż licealiści i kobiety.

W ujęciu socjologicznym praktyki religijne można badać również za pomocą metody tzw. continuum, która ułatwia ustalenie stopnia natężenia określonej cechy lub występowania pewnego zjawiska, a nadto pomaga określić kierunek jego rozwoju. W moich badaniach praktyki religijne licealistów i studentów ujmuję na obu krańcach tego continuum – od „bardzo gorliwego” ich spełniania do ich „zaniedbywania” i „całkowitego niespełniania”. W tym celu wcześniej ustalone wskaźniki rozważam ostatecznie w sposób dychotomiczny – praktykujący gorliwie i regularnie oraz praktykujący nieregularnie i całkiem niepraktykujący, stosując metodę korelacji zjawiska z przyjętymi zmiennymi niezależnymi (Olechnicki, Załęcki, 1997, s. 101–102). W ten sposób powstaje iloraz, który jest wynikiem stosunku wskaźników „bardziej” do „mniej” osób religijnych. Iloraz ten umożliwia odpowiedź na pytanie, którzy spośród respondentów „bardziej”, a którzy „mniej” spełniali te praktyki religijne? Korelacja pozwala ustalić wzajemny związek między dwiema zmiennymi, a zmiana wartości jednej zmiennej skorelowanej wywołuje zmianę drugiej zmiennej (Blalock, 1977). Korelacja między zmiennymi może mieć trojaki wynik: 1) dodatni, a wtedy przyrost wartości jednej zmiennej powoduje przyrost wartości drugiej zmiennej; 2) ujemny, a wtedy przyrost wartości jednej zmiennej wywołuje regres wartości drugiej zmiennej; 3) pozorny, a wtedy między zmiennymi nie występuje żadna zależność (Goodman, 1997, s. 401–402). Inaczej mówiąc, w tabeli 8, korelacyjnej, jest ukazany rozkład liczebności i ich skale oraz współzależności między nimi (zob. Rogoziński, 1955, s. 53).

Tabela 8

Praktyki religijne respondentów w korelacji z ich cechami społecznymi (w %)

Cechy społeczne respondentów	Liczba badanych respondentów	Spełnianie praktyk religijnych		Iloraz od bardziej do mniej
		gorliwie	slabo + brak	
1	2	3	4	5
Płeć				
Kobiety	508	54,6	43,2	1,26
Mężczyźni	374	46,5	50,4	0,92
Typ szkoły				
Średnia	456	50,8	44,6	1,13
Wyższa	426	43,6	53,6	0,81
Zamieszkanie				
Wieś	180	74,3	23,7	3,13
Małe miasto	231	64,8	33,2	1,95
Duże miasto	261	54,5	43,6	1,25
Wielkie miasto	200	50,8	46,7	1,08
Typ rodziny				
Zintegrowana	636	67,4	30,7	2,19
Rozbita	158	51,3	45,6	1,12
Samotny rodzic	76	59,8	37,4	1,60
Pochodzenie społeczne				
Chłopskie	191	69,4	28,2	2,46
Robotnicze	208	56,3	40,7	1,38
Rzemieślnicze	95	52,6	44,3	1,19
Inteligenckie	330	48,8	49,6	0,98
Mieszane	46	54,6	42,4	1,07

1	2	3	4	5
Poziom wiary religijnej				
Głęboki	125	80,5	16,5	4,88
W normie	365	69,8	26,7	2,61
Obojętny religijnie	266	38,3	57,7	0,66
Niewierzący	126	11,4	82,6	0,14
Ogółem	882	54,1	42,6	1,27

Źródło: badania własne.

Wskaźniki zamieszczone w tabeli 8 informują, że w zbiorowości licealistów i studentów większość stanowią osoby „lepiej” praktykujące (czyli wespół z „gorliwie” praktykującymi), natomiast osoby praktykujące „nieregularnie” i „niepraktykujące” są tu w mniejszości (różnica między obiema grupami wynosi 12 p.p. dla praktykujących). Iloraz 1,27 oznacza tu średnią normę realizacji praktyk religijnych przez obie kategorie respondentów. Respondenci, których iloraz jest większy od tej średniej, praktyki religijne spełniają gorliwie i systematycznie. Natomiast respondenci, których iloraz jest mniejszy (niższy) od średniej, praktyki religijne realizują niesystematycznie bądź zupełnie przestali już je spełniać w badanym okresie. Osoby te z zasady ujawniają postawę ateistyczną lub indyferentną religijnie. Iloraz praktyk uzyskujemy, dzieląc wskaźnik gorliwie przez wskaźnik słabo praktykujących i niepraktykujących w poszczególnych kategoriach respondentów. W tabeli są ujęte wskaźniki praktykujących, zaś pominięte odsetki brakujących wskazań respondentów.

Analizując wskaźniki korelacji między kolejnymi zmiennymi niezależnymi ujętymi w tabeli 8 z deklaracjami respondentów dotyczącymi spełniania przez nich praktyk religijnych, zauważamy, że wskaźniki ich zaangażowania kultowego są zróżnicowane. Największym wskaźnikiem spełniania praktyk odznaczają się osoby głęboko wierzące (4,88) oraz osoby pochodzące ze wsi (3,13). Wysokie wskaźniki praktyk uzyskali również respondenci wierzący tradycyjnie (2,61), respondenci pochodzący z rodzin chłopskich (2,46) oraz z rodzin zintegrowanych (2,19), lokując się powyżej ustalonej średniej. Natomiast częstotliwość praktyk mężczyzn (0,92), studentów (0,81), osób pochodzących z rodzin inteligenckich (0,98), osób obojętnych religijnie (0,66), licealistów (1,13), a zwłaszcza osób niewierzących (0,14) – znajduje się poniżej ustalonej średniej. Okoliczności wskazane nie sprzyjały realizacji systematycznej praktyk religijnych w środowiskach badanych licealistów i studentów (zob. Wesoły, 2005, s. 259).

Podsumowanie

Badania wykazały, że ogólny poziom i częstotliwość spełniania obowiązkowych i nadobowiązkowych praktyk religijnych przez licealistów i studentów odbiega dość znacząco od wymagań i oczekiwań doktrynalnych Kościoła. Szczególnie niski jest poziom spełniania praktyk nadobowiązkowych – dominujące odsetki respondentów zupełnie ich nie realizują. Liczni respondenci, nieznający całkiem niektórych rytuałów i obrzędów religijnych jako składników kultury religijnej, wyrażali zdziwienie, że praktyki takie w ogóle jeszcze są w Kościele celebrowane. Jeszcze inni twierdzili, że praktyki te „nie pasują” do ducha obecnych czasów, do warunków życia dzisiejszych młodych ludzi, więc Kościół powinien, ich zdaniem, usunąć je z własnej liturgii. Jedynie większość osób głęboko wierzących i pewien odsetek wierzących tradycyjnie spełnia te praktyki systematycznie i z pełnym zrozumieniem ich sensu i celu. Osoby te przypisują ważną rolę tym praktykom religijnym i obrzędom

we własnej religijności, w kulturze religijnej i w życiu osobistym. Cechy osobowe i społeczne respondentów dość znacząco wpływają na poziom kulturowy spełniania praktyk religijnych, chociaż jedynie globalne wyznania wiary religijnej i więź własna z Kościołem instytucjonalnym oddziałują najsilniej i najgłębiej na zaangażowanie religijne i kulturowe respondentów w każdej ich kategorii. Zależność tę potwierdzają jako bardzo istotną wskaźniki statystyczne zastosowane w badaniach.

LITERATURA

- Baniak, J. (1990a). Motywy wiary i niewiary katolików miejskich. *W Drodze*, 8, 85–93.
- Baniak, J. (1990b). Motywy wiary i niewiary katolików miejskich. *W Drodze*, 9, 86–92.
- Baniak, J. (2002). Praktyki religijne katolików XX wieku – analiza socjologiczna. *Studia Gnesnensia*, 16, 277–318.
- Baniak, J. (2015). *Religia katolicka i Kościół rzymskokatolicki w opiniach polskiej młodzieży. Od akceptacji do kontestacji*. Kraków: Nomos.
- Baniak, J. (2016). Obowiązkowe praktyki religijne licealistów w Kaliszu i studentów w Poznaniu. *Opuscula Sociologica*, 1, 27–42.
- Blałock, H.M. (1977). *Statystyka dla socjologów*. Warszawa: PWN.
- Borowik, I. (2002). Przemiany religijności polskiego społeczeństwa. W: M. Marody (red.), *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku* (s. 381–396). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Curyłowski, R. (2004). Religijność młodzieży ponadgimnazjalnej (raport na podstawie badań socjologicznych we Włocławku). *Ateneum Kapłańskie*, 144 (2), 292–305.
- Dębski, M. (2005). Przejawy „niewidzialnej religii” w religijności młodzieży akademickiej w województwie pomorskim. *Socjologia Religii*, 3, 127–148.
- Goodman, N. (1997). *Wstęp do socjologii*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Kokociński, D. (2014). *Religijność maturzystów miasta Poznania. Studium socjologiczne*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Kozak, J. (2013). Postawy moralne studentów Lublina w warunkach zmiany ustrojowej. W: H. Mielicka-Pawłowska (red.), *Religijne wymiary życia społecznego* (s. 174–192). Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego.
- Kozak, J. (2014). *Dzieci postmoderny? Studium socjologiczne nad religijnością studentów*. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia.
- Le Bras, G. (1954). La vitalite religieuse de l'Eglise de France. *Revue d'Histoire de l'Eglise de France*, 2, 267–280.
- Mariański, J. (1984). *Postawy społeczno-moralne młodzieży płockiej*. Płock: Płockie Towarzystwo Naukowe.
- Mariański, J. (2008). *Emigracja z Kościoła. Religijność młodzieży polskiej w warunkach zmian społecznych*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Mariański, J. (2014). *Praktyki religijne w Polsce w procesie przemian. Studium socjologiczne*. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne w Sandomierzu.

- Mielicka, H. (2006). *Antropologia świąt i świętowania*. Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.
- Mielicka-Pawłowska, H. (2012). Obyczajowość religijna Polaków. W: E. Firlit, M. Hainz, M. Libiszowska-Zółtkowska, G. Pickel, D. Pollack (red.), *Pomiędzy sekularyzacją i religijnym ożywieniem. Podobieństwa i różnice w przemianach religijnych w Polsce i w Niemczech* (s. 383–401). Kraków: Akademia Ignatianum, Wydawnictwo WAM.
- Olechnicki, K., Załęcki, P. (red.) (1997). *Słownik socjologiczny*. Toruń: Graffiti BC.
- Pawlik, J.J. (2007). Obrzędowość dzisiaj: między wymogiem laickości a potrzebą rytualnej ekspresji. *Nurt. Kwartalnik Misjologiczno-Religioznawczy*, 1, 117–129.
- Pin, E. (1966). Pobudki religijne a przejście ku społeczeństwu technicznemu. W: *Ludzie – wiara – Kościół. Analizy socjologiczne* (s. 178–194). Warszawa: Biblioteka „Więzi”.
- Piwowski, W. (1971). *Religijność wiejska w warunkach urbanizacji. Studium socjologiczne*. Warszawa: Biblioteka „Więzi”.
- Piwowski, W. (1977). *Religijność miejska w rejonie uprzemysłowionym. Studium socjologiczne*. Warszawa: Biblioteka „Więzi”.
- Rogoziński, Z. (1955). *Z metodyki statystyki badań społecznych. Na przykładzie zbiorowości gospodarstw chłopskich w Polsce*. Łódź–Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Ryczan, K. (1981). Ciągłość i zmiana tradycji religijnej – problematyka i hipotezy. *Roczniki Nauk Społecznych KUL*, 9, 61–80.
- Sroczyńska, M.A. (2013). *Rytuały w młodzieżowym świecie. Studium socjologiczne*. Kraków: Wydawnictwo FALL.
- Świątkiewicz, W. (2009). Praktyki religijne w kulturowych kostiumach. W: S.H. Zaręba (red.), *Socjologia życia religijnego* (s. 209–234). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Wawro, W. (1986). Postawy religijne młodzieży szkół średnich – akceptacja roli księdza. W: W. Piwowski, W. Zdaniewicz (red.), *Z badań nad religijnością polską. Studia i materiały* (s. 205–229). Warszawa–Poznań: Wydawnictwo Pallottinum.
- Wesoły, W. (2005). *Formacja i świadomość misyjna katechizowanej młodzieży. Studium socjologiczno-pastoralne*. Olsztyn: Hosianum.
- Zaręba, S.H. (2010). Wiara sakralna, wiara klerykalna, wiara masowa...? Wizerunek polskiej religijności. W: S.H. Zaręba (red.), *Rodzina, religia, społeczeństwo. Polacy 2009 w diagnozie socjologicznej* (s. 77–99). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

NON-OBLIGATORY RELIGIOUS OBSERVANCES OF SECONDARY-SCHOOL STUDENTS FROM KALISZ AND OF UNIVERSITY STUDENTS FROM POZNAŃ

KEYWORDS

NO-OBLIGATORY RELIGIOUS PRACTICES/OBSERVANCES, CONFESSION AND COMMUNION IN THE LITURGICAL YEAR, INDIVIDUAL PRAYER, OCCASIONAL CHURCH SERVICES, AN INDEX OF RELIGIOUS OBSERVANCES, SECONDARY-SCHOOL STUDENTS, UNIVERSITY STUDENTS

SUMMARY The article is a continuation of the analysis of religious observances celebrated by secondary-school and university students (*Opuscula Sociologica* 2016, 1). The stress has been put on the declarations of the young people concerning their participation in non-obligatory religious observances (individual prayers, church services, confessions and communions on various days, a Mass on weekdays). The author presents an indexation of selected religious observances and the determinants of readiness of respondents to participate in the observances. The analyses have been based on the results of the sociological research carried out by the author in 2011 on secondary-school students from Kalisz (456) and on university students from Poznań (426) with the use of a questionnaire. The research has proved that the type of school – that is to say the age of the respondents – influences their participation in non-obligatory observances more than their sex. Actually, religiousness and religious indifference influence their participation in religious observances. Individual prayer is said 52% of the respondents with various frequency, and 41.4% do not say it at all. Comparing these results with the previous ones it may be said that the percentage of second-school and university students who have given up non-obligatory religious observances has increased.